

KONCEPCIJA OTVORENOG DRUŠTVA KARLA POPPERA

Karl Popper je 1945. godine objavio djelo "Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji", u kome je izložio osnovne ideje *otvorenog društva*. *Otvoreno društvo* je nesavršeno društvo "koje je, međutim, moguće beskonačno poboljšavati".¹ Članovi tog društva vjeruju da nije moguće doći do apsolutne istine i idealnog društva. Oni smatraju da je naša spoznaja svijeta, kantovski rečeno, suštinski nesavršena. Ovom teorijom Popper se suprotstavlja svim oblicima totalitarizma, pogotovu fašizmu i komunizmu. Ti totalitarizmi su imali jedno zajedničko svojstvo: smatrali su da posjeduju apsolutnu istinu i da imaju pravo da je i silom nametnu drugim ljudima. Ideolozi totalitarnog društva su vjerovali da je moguće uspostaviti idealno društveno stanje.

Atribute *otvorenog društva* Popper nigdje ne izlaže eksplicitno. Njegova vizija *otvorenog društva* je "data implicite u kritici *zatvorenog društva*, u suprotnosti prema totalitarizmu, kolektivizmu, diktaturi, utopiji, holističkom shvatanju društva i historije."² Za *otvoreno društvo* osnovno pitanje nije "ko treba da vlada nego kako kontrolisati vlast."³ To je društvo slobodnih individua sposobnih za samorefleksiju. Svojstva *otvorenog društva* su: kritičko mišljenje i dijalog; "dogovor i konsenzus u pogledu društvene orijentacije; programiranje razvoja na kratke staze, planiranje i usmjeravanje kao i provjeravanje i popravljavanje prvobitnih nacрта; jačanje moći države i zakona uz isto tako snažnu kritiku vlasti i kontrolu izvršnih organa."⁴

¹ Soros George, *Kriza globalnog kapitalizma*, Rabic, Sarajevo, 1999., str. 5.

² Tanović Arif, *Ideja otvorenog društva i budućnost Bosne*, Dijalog, br. 3-4., Sarajevo., str. 201.

³ Ibid.

⁴ Ibid.

Prelaz iz *zatvorenog* u *otvoreno društvo*, smatra Popper, jedna je od najdubljih revolucija kroz koju je prošlo čovječanstvo. Ona je počela u grčkom polisu nakon propasti tribalizma. Kao uzrok ovog povijesnog događaja Popper određuje “porast stanovništva što je izazvalo napetosti unutar vladajuće klase.”⁵ Da bi se riješio problem prenaseljenosti stvaraju se kolonije što dovodi do razvoja trgovine, a što, opet, ima za posljedicu rušenje tribalne zatvorenosti dotadašnjeg društva. “Slom zatvorenog grčkog društva...doveo je dakle do pucanja organskih spona, jačanja uloge individuuma, izgradnje Grčke demokratske države čije oličenje predstavlja Atena, kao i do odgovarajućih formi duhovnog života čiji sukus označava slobodno kritičko mišljenje i rasprava koja se posebno bujno iskazala u filozofiji.”⁶

Popper poseban značaj pridaje osamostaljivanju pojedinaca do koga dolazi propašću tribalnog društva. Slobodni neovisni pojedinac je centar *otvorenog društva*. Ovo pomjeranje od kolektiva ka pojedincu dovodi, po Popperu, i do transformacije u etičkoj sferi. Naime, stvara se jedna specifična autonomna etika. Dok se u *zatvorenom/kolektivnom* društvu sve vrijednosti zasnivaju na interesu kolektiva, u *otvorenom društvu* te vrijednosti određuje sam čovjek. Čovjek je taj “koji je moralno odgovoran za norme i normativne zakone i nikog osim sebe samog ne smije kriviti za njih.”⁷ U *zatvorenom*, tribalnom društvu ne postoji nikakva odgovornost pojedinca, ali, također, ne postoji ni njegova sloboda. Dakle, “centralna teza otvorene etike je da individue moraju preuzeti odgovornost za svoje djelovanje.”⁸

Grčki mislioci su postavili osnov egalitarnej teoriji. Ta teorija je uz kasnije “dorade” podrazumijevala jednakost građana pred zakonom što znači da niko nema prednost, da niko neće biti oštećen zbog svog socijalnog statusa, vjere, mišljenja, boje kože, nacionalnosti, porijekla, spolnosti itd. Generaciju koja je obilježila ovu prekretnicu, kako smo istakli, predvodili su Sokrat i Perikle. Čuvenom tezom: *ja znam da ne znam*, Sokrat ističe svijest i intelektualnu skromnost kao suštinska svojstva čovjeka. Čovjek je

⁵ Leko Slavoljub, *Otvoreno društvo-zatvoreno društvo*, Dijalog, br.3-4., Sarajevo, str.136.

⁶ Ibid.

⁷ Babić-Avdispahić Jasminka, *Kritika političkog i etičkog kolektivističkog utilitarizma i nonkognitivistički individualizam*, Dijalog, br.3-4., Sarajevo, 2000, str.213.

⁸ Ibid. str.217.

biće koga odlikuju svjesni uvidi: znanje da se nešto ne zna, znanje da je misleće biće, znanje da je smrtno...Intelektualna skromnost je ono što nedostaje većini intelektualaca. Iskrenost da se za ono što se ne zna prizna da se doista ne zna. Područje ljudskog neznanja je mnogo veće od područja znanja. Sokrat je na atinskoj agori zaustavljao građane, korio ih, savjetovao i upućivao. On je prvi demokratski kritičar demokratije i njenih institucija. On je na svoj način stvarao atinsko javno mnijenje.

Perikle je uz Sokrata jedan od ključnih kritičara *zatvorenog društva*. "Perikle je demokratiju označavao kao državni oblik u kome je vladavina građana i to većine, u kojoj su građani po zakonu jednaki, ali prednost dobija onaj koji, prema procjeni, uživa neki dobar glas, s obzirom na zajednicu, ne na osnovu njegove pripadnosti nekoj frakciji već na osnovu njegove vrijednosti kao čovjeka."⁹ Perikle je smatrao da je svaki čovjek sposoban za racionalni uvid, odnosno, da je svaki građanin sposoban prosuđivati politička pitanja. On je u svom čuvenom posmrtnom govoru, koji je održan u pomen palima u prvoj godini rata (431. g.) između Sparte i Atine, ustvrdio da onoga ko ne učestvuje u političkom životu ne treba "nazivali nepolitičnim, nego neupotrebljivim čovjekom, to jest čovjekom koji nije osposobljen za opstojanje jer ništa ne pridonosi zajednici, a tek ona jamči slobodan život koji on uživa."¹⁰ Periklo u svom govoru naglašava da državno i društveno ustrojstvo Atine određuju sljedeće karakteristike: "Država nije stvar nekolicine ovlaštenih da upravljaju njezinom sudbinom, nego se oslanja na sve koji imaju građansko pravo. Zakoni su zajednički za sve i svatko je pred zakonom jednak sa svakim; udio svakog građanina u državnom životu jednak je. Ugled i vrijednost pojedinca ne ovise o pripadnosti nekom rodu, dakle ne o lozi i porijeklu, ili o pripadnosti nekom staležu, udruzi ili stranci, nego počivaju jedino na valjanosti i na zaslužnosti za zajednicu."¹¹ Perikle je

⁹ Fočo Salih, *Lokalna demokratija u civilnom društvu*, u: Civilno društvo i lokalna demokratija, Centar za promociju civilnog društva, Sarajevo, 2001., str. 75.

¹⁰ K. H. Volkmann-Schluck, *Politička filozofija*, Naprijed, Zagreb, 1977., str.47.

¹¹ Ibid. str.45.

¹² Slavoljub Leko ističe četiri konstitutivna elementa otvorenog društva: " a) Individuum kao osnovna vrijednost i konstituens, b) pluralizam i pokretljivost društvenih grupa, c) u otvorenom društvu važi autoritet uma, d) kritička

vjerovao da se jedino pomoću dijaloga mogu riješiti društveni problemi. One koji imaju suprotno mišljenje od našeg ne trebamo smatrati svojim neprijateljima. Pravo na sopstveno mišljenje nije izvor anarhije nego demokratije.

Nakon izlaganja teorije *otvorenog društva* nameću se tri pojma, *pozitivna kriterija*, koja karakteriziraju otvorena društva¹², to su pojmovi: demokratija, racionalna rasprava i društveni inženjering.

Prvi pojam koji obilježava koncepciju otvorenog društva je pojam demokratije. Demokratija je osnovni postulat otvorenog društva. Popper ne prihvata definiciju demokratije kao vladavine većine jer i većina može terorizirati manjinu. Suštinsko svojstvo demokratije je da oni nad kojima se vlada mogu kontrolisati one koji nad njima vladaju. Ovo svojstvo demokratije nije personalno nego institucionalno pitanje. Platonovu dilemu: koja klasa treba da vlada, Popper mijenja u pitanje: kako organizirati političke institucije koje bi sprečavale da loši političari nanose veliku štetu? Nužna je mogućnost promjene vlasti na izborima. Tu mogućnost mora garantovati država. Država koju kontroliraju građani obezbjeđuje slobodu tim građanima. Demokratija, dakle, omogućava institucionalni okvir za promjenu političkog sistema. Ona omogućava i reformu tih institucija bez nasilja. Demokratija je jedini instrument pomoću kojeg građani mogu pokušati zaštititi sebe od političke zloupotrebe moći¹³.

Drugi pojam koji utemeljuje koncepciju otvorenog društva je pojam "racionalne rasprave", odnosno, to je metoda vladavine pomoću rasprave. Sve društvene probleme je moguće riješiti jedino u racionalnom dijalogu. Racionalno raspravljati znači biti "spreman učiti od drugih", ne tako što bi prihvatili svaku novu ideju, nego tako što bi trebali dopustiti drugima da kritikuju naše ideje, te i sami bili spremni kritikovati ideje drugih. Bez razmjene misli ne može biti ni slobode mišljenja. Osnovni preduslov svake rasprave je spremnost da se uči od svog

rasprava je osnov intersubjektivne komunikacije ljudi." (Leko Slavoljub, *Otvoreno društvo – zatvoreno društvo*, Dijalog, br.3-4., Sarajevo, 1985.,str.133.)

¹³ O tradicionalnim i modernim teorijama demokratije šire u: Held Dejvid, *Modeli demokratije*, "Školska knjiga", Zagreb, 1990.

¹⁴ Popper Karl R., *U potrazi za boljim svijetom*, "Kruzak", Zagreb, 1997., str.157.

¹² Vidi: Popper Karl R., *U potrazi za boljim svijetom*, cit.djel.str.202-203.

partnera. Ta spremnost "uključuje iskrenu želju da se razumije ono što on želi reći".¹⁴ Ako ta spremnost postoji rasprava će biti bogatija ako učesnici potiču iz tzv. različitih kulturnih krugova. Učestvovanjem u dijalogu stvara se navika da se priznaju drugačiji svjetonazori, iskustva i mišljenja. Dijalog pojačava i našu spremnost za kompromisom. Priznanje da mi možda nismo u pravu je također jedan od preduslova plodotvorne rasprave.

Popper postavlja tri principa¹⁵ na kojima treba zasnovati svaku racionalnu raspravu:

Princip pogrešivosti. Ovaj princip, kako smo naglasili, zahtijeva da prihvatimo mogućnost da smo mi pogriješili a da je naš oponent u pravu, kao i mogućnost da su svi učesnici dijaloga u krivu. Samo iz uvida svojih pogrešaka možemo nešto naučiti.

Princip racionalnosti. Svoje razloge pro et contra neke ideje treba pokušati iznijeti na što je moguće neosobniji način.

Princip približavanja istini. Ovaj princip iznosi zahtjev da svaka rasprava bude usmjerena na predmet rasprave. Poštujući ovaj princip permanentno ćemo se približavati istini.

Sva tri principa su svojstvena kako teoriji znanosti *kritičkog racionalizma* tako i teoriji *otvorenog društva*. Obje teorije, kako je već naglašeno, insistiraju da nepogrešivih ljudi nema, da se svi naučni i društveni problemi trebaju rješavati pomoću racionalnih principa, kao i da u razvoju ljudskog znanja i društva nije moguće doći do apsolutnog znanja, odnosno, do uspostave idealnog društvenog stanja.

Da bi ovi uslovi bili validni, naše sugovornike moramo priznati kao potencijalno ravne nama. Ravnopravnost sugovornika pretpostavka je racionalnoj raspravi. Iz svake rasprave možemo nešto naučiti, pa čak i onda ako ona ne dovede do slaganja. Sagovornik će nam postaviti pitanja na koja nismo ni pomišljali, on će često iz sasvim drugog ugla posmatrati problem. Diskusija će nam omogućiti da uvidimo slabosti vlastitog gledišta.

Treći pojam koji je bitan za razumijevanje Popperove koncepcije otvorenog društva je društveni inženjering. Filozof razlikuje dva metodološka pristupa društvenoj akciji, dvije vrste

društvenog inženjeringa: utopijski ili holistički i postupni ("korak po korak").

Utemeljivač utopijskog inženjeringa je Platon. Platonov eshatologizam se, po Popperu, ogleda u određivanju cilja svakoj društvenoj akciji. Ovim pristupom prvo konstituišemo krajnji politički cilj pa se tek onda počinjemo kretati ka njemu. Problem, naravno, nije u tome što svaka akcija ima cilj nego u tome što je taj cilj projektovan, najčešće, kao idealna zajednica u daleku budućnost. Dakle, samo ako postoji krajnji cilj društvenog kretanja, plan društva kome težimo, možemo napraviti i plan za praktično djelovanje. Ideolozi utopijskog inženjeringa praveći plan za društvo kao cjelinu, najčešće, zahtijevaju i jaku centralizovanu vladavinu nekolicine. To opet ima za posljedicu širenje moći države. Utopijski inženjering pretpostavlja apsolutnu vladavinu kolektiviteta nad induviduom.

Postupni inženjering ima sasvim drugačiji pristup društvenoj akciji. Pristalica ovog pristupa može, ali ne mora imati zamišljen plan društva kao cjeline. On može, ali i ne mora misliti da je idealno društvo ostvarljivo. On će biti sretan ako svaka generacija da svoj doprinos približavanju tom idealu.

Ovaj pristup će se usmjeriti protiv konkretnih zala i problema društva, a ne na borbu za idealno zamišljenu zajednicu. Postupni inženjering se može primijeniti u svakoj konkretnoj situaciji, dok se utopijski inženjering, često, odlaže za bolja vremena. Ako planovi postupnih društvenih inženjera propadnu šteta neće biti nenadoknadiva kao kod utopijskih planova. Zbog toga određene društvene eksperimente možemo ponavljati. Postepeni inženjering ne vjeruje u remodeliranje društva kao cjeline. On nastoji svoje ciljeve ostvariti malim preuređivanjem društva. Prevashodni zadatak ovog inženjeringa je u formiranju društvenih institucija i rekonstrukciji postojećih.

Popper, dakako, staje na stranu postupnog inženjeringa. On smatra da je slabost utopijskog pristupa u mogućem različitom poimanju idealne države. Ono što bi za nas danas bila idealna država ne znači da će biti za buduće generacije. Komplikacije bi nastale ako bismo na putu ka cilju shvatili da nam to više nije cilj. Popperova kritika se usmjerava i prema zahjevu za rekonstrukcijom društvene cjeline. Moguće posljedice te rekonstrukcije je nemoguće predvidjeti.

Posljedice utopijskog inženjeringa u XX vijeku su fašizam i komunizam. Ljudska težnja da se na zemlji stvori zajednica u kojoj će svi biti sretni uvijek dovodi do neslobode. Tako je još od Platona. Naša je obaveza pomoći onima kojima možemo pomoći, međutim, "nije naša obaveza druge činiti sretnim pošto bi to značilo miješanje u privatnost ljudi".¹⁶ Potrebno je zaboraviti sve društvene "bajke" i preći na praktične probleme. "Kad bi život imao", kako kaže Nietzsche, "neki krajnji cilj, on bi već morao biti postignut".¹⁷

U duhu svog antieshatologizma Popper smatra da smisao povijesti, kao i smisao ljudskog života, nije nešto skriveno što možemo pronaći ili otkriti. *Smisao kao takav ne postoji*. Mi sami svojim djelovanjem, radom, stavom prema svijetu i drugim ljudima "možemo dati neki smisao političkoj povijesti, smisao koji je moguć i dostojan čovjeka".¹⁸

Pluralističko ili otvoreno društvo je dinamična cjelina u kojoj se ispoljava mnoštvo različitih interesa. Za razliku od plemenskog društva u kome pojedinac nije ništa, otvoreno društvo upravo počiva na pojedincu koji se suočava sa ličnim odlukama i odgovornošću. Svi mi moramo prihvatiti određen stepen odgovornosti. S propašću plemenskog društva iščezava osjećaj sigurnosti. Pojedincu je pleme pružalo zaštitu od vanjskog svijeta. Popper smatra da nas svaki pokušaj povratka u zatvoreno društvo dovodi do uspostave totalitarnih režima. Ako se želimo vratiti u zatvoreno društvo "moramo preći cio put, moramo se vratiti zvijerima".¹⁹

Literatura

Babić-Avdispahić, Jasminka: *Kritika političkog i etičkog kolektivističkog utilitarizma i nonkognitivistički individualizam*, Dijalog, br. 3-4., Sarajevo, 2000.

Fočo Salih: *Lokalna demokratija u civilnom društvu*, u: *Civilno društvo i lokalna demokratija*, Centar za promociju civilnog društva, Sarajevo, 2001.

¹⁶ Popper Karl R., *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji*, II tom, Fond otvoreno društvo, Sarajevo, str.286.

¹⁷ Niče Fridrih, *Volja za moći*, Prosveta, Beograd, 1976., str.380.

¹⁸ Popper Karl R., *U potrazi za boljim svijetom*, cit.djel.str.139.

¹⁹ Popper Karl R., *Otvoreno društvo*....I tom, cit. djel.str.259.

Held, Dejvid: *Modeli demokratije*, "Školska knjiga", Zagreb, 1990.

Leko, Slavoljub: *Otvoreno društvo – zatvoreno društvo*, Dijalog, br. 3-4., Sarajevo, 1985.

Niče, Fridrih: *Volja za moći*, Prosveta, Beograd, 1976.

Popper, Karl R.: *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji*, II tom, Fond otvoreno društvo, Sarajevo, str. 286.

Popper, Karl R.: *U potrazi za boljim svijetom*, "Kruzak", Zagreb, 1997.

Soros, George: *Kriza globalnog kapitalizma*, Rabic, Sarajevo, 1999.

Tanović, Arif: *Ideja otvorenog društva i budućnost Bosne*, Dijalog, br. 3-4., Sarajevo

Volkman-Schluck, K. H.: *Politička filozofija*, Naprijed, Zagreb, 1977.